

DOĞA KAVRAMININ MUCİDİ: ALEXANDER VON HUMBOLDT

Araştırma Makalesi / Research Article

(Bu kısım 10 punto olmalıdır)

Ünlü, M. E. (2021). Doğa Kavramının Mucidi: Alexander Von Humboldt. *Kapadokya Coğrafya Dergisi*, 2(3)

Geliş Tarihi: 15.09.2021

Kabul Tarihi: 21.09.2021

E-ISSN:

Mustafa Erdem ÜNLÜ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı
unlu945@gmail.com

GİRİŞ

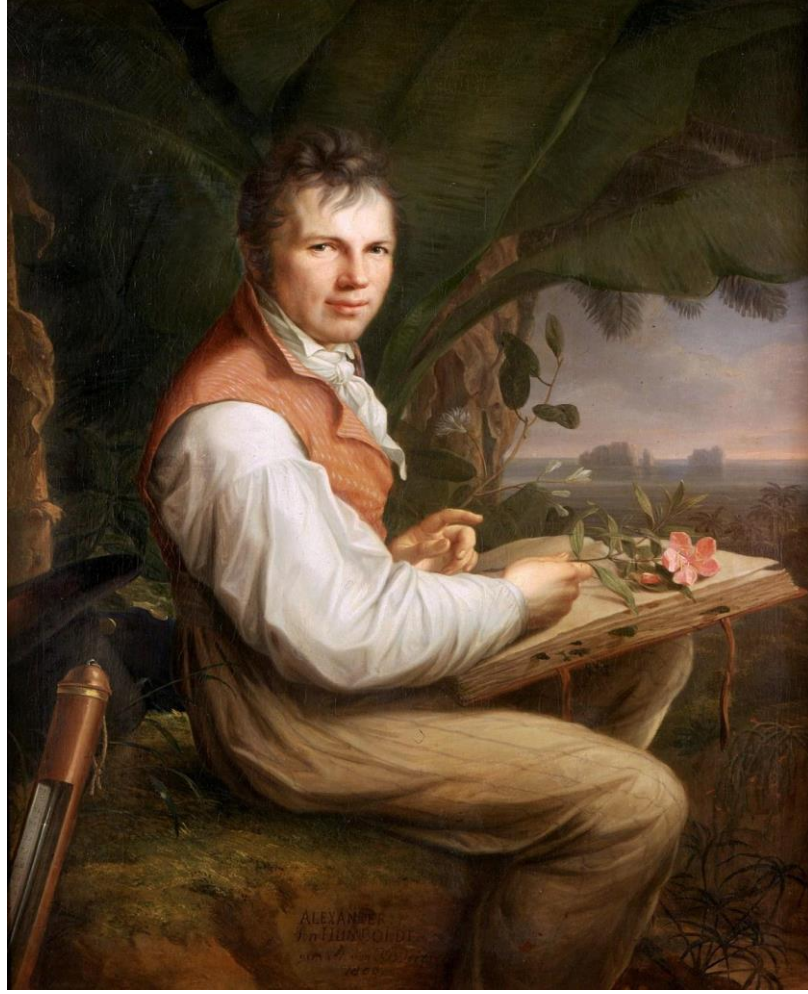
“Ormanın hayvanları çalılıklara çekiliyor; kuşlar ağaç yapraklarının altına veya kaya yarıklarının içine saklanıyor. Ama görünüşteki bu sessizliğin ortasında havayla aktarılan en zayıf seslere kulak verdiğimizde sönük bir titreşim, devamlı bir uğultu, bir böcek vızıltısı duyarız. Başka hiçbir şey insana organik yaşamın kapsam ve gücünü daha iyi hissettiremez. Sayısız böcek, toprağın üstünde sürünerek ilerler ve güneşin hararetiyle kavrulmuş bitkilerin etrafında uçuşur. Şaşkın bir gürültü her çalıdan, ağaçların çürümüş gövdelerinden, kayaların yaratıklarından ve kertenkeleler, kırkayaklar ve kör kertenkeleler tarafından oyulmuş topraktan yayılır. Bize tüm doğanın nefes aldığını ve bin bir farklı biçimde yaşamın, çatlamış ve tozlu toprağın yanı sıra, suların içinde ve etrafımızı saran havada yayıldığını bildiren pek çok ses vardır.”¹

Charles Darwin'nin de ezbere bildiği ve Türlerin Kökenindeki meşhur nehir kenarı metaforuna² ilham veren bu cümleler, doğa tanrıçasının örtüsünü kaldıran ve bilim panteonunda³ hak ettiği yere yeniden koyulmayı bekleyen bir Apollon'a yani Alexander von Humboldt'a aittir.

Resim 1: Doğa Tanrıçasının örtüsünü kaldıran Şiir Tanrısı Apollo (Humboldt'un Essay on the Geography of Plants'ının önyüzü)

Humboldt yaşamı boyunca, dış atmosferden okyanusların dibine kadar, gezegenin tüm yönlerinin canlı ve dinamik bir ağ ile birbirine bağlı olduğuna dair devrimci ve modern bir teori geliştirmeye çalışmış ve bu teoriye “Doğanın Birliği Teorisi” adını vermiştir. O tüm kozmosun⁴ kaşifidir ve keşiflerine tanıklık etmemiz için bilim ve şiiri birleştiren o capcanlı üslubunu kullanmıştır. Humboldt'un en büyük keşfi ve bize bıraktığı en önemli mirası ise bir bütün olarak doğa kavramı olmuştur.

Resim 2: Friedrich Georg Weitsch tarafından çizilen Alexander von Humboldt, 1806

Kozmosun kaşifine ve onun devrimsel nitelikteki teorisine dönmeden önce neden bu zamana kadar insanların doğayı Humboldt'un kavradığı gibi kavrayamadığına bakmak bize bazı fikirler verebilir.

Neden bu zamana kadar bugün anladığımız şekilde doğa kavramını geliştiremedik? Ve Humboldt'un doğa kavramı nasıldı?

Humboldt doğadaki değişimi fark eden ilk kişi değildi. Humboldt'tan yaklaşık 2300 yıl önce oluşun ve değişimin sesine ilk kulak veren kişi Herakleitos olmuştu. "Panta rei" (Her şey akıyor) diye ilan etmişti doğadaki sürekli değişimi ve dinamik oluşumu gören Herakleitos. Bu insanlığın düşünce tarihinde adeta devrim niteliğindediydi. Herakleitos'un oluş hakkında söyledikleri Parmenides'in tepkisine yani oluşun ve değişimin Parmenides tarafından inkarına sebep oldu. Herakleitos'un kendisi bile bu düşüncesine kısmen

çekinerek yaklaşıyordu. Sonuçta her şey akıyor ve sürekli değişiyorsa bilginin imkanına, düzen ve nizama ne olacaktı? Herakleitos-Parmenides arasındaki gerilim ve Parmenides'in tepki olarak ortaya attığı statik görüş Platon'a (İdealar) oradan da öğrencisi Aristoteles'e (Formlar) devredildi.⁵ Platon ve Aristoteles'in felsefesi neredeyse tüm orta çağda hâkim felsefe konumuna geldi.

Herakleitos'un değişim ve oluş düşüncesi yeni çağda Alman romantik şair ve filozoflar tarafından yeniden keşfedilene kadar unutuldu. Bu romantikler arasında Humboldt'un da yakın arkadaşları olan ve onun doğa anlayışının şekillenmesinde büyük payları olan Goethe ve Schiller de vardı.⁶

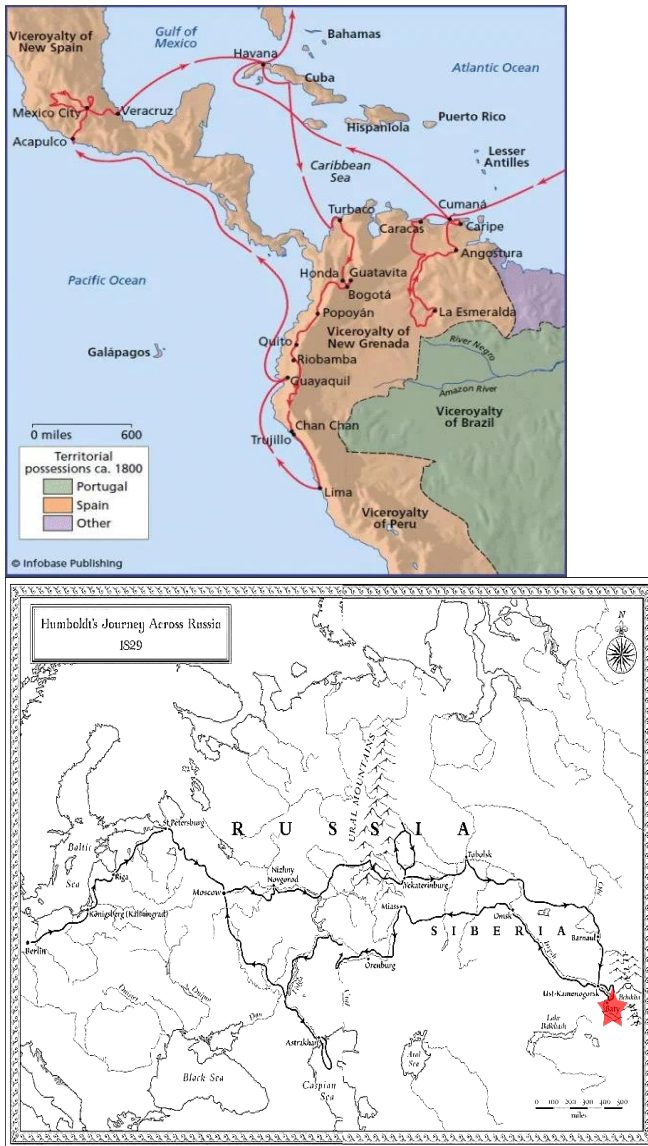
Resim 3: Schiller'in Jena'daki bahçesinde. (Solda Schiller, Wilhelm, Alexander ve Goethe)

Parmenides'den Platon aracılığıyla gelen statik görüşün yanı sıra Aristoteles doğada her şeyin insan için yapıldığını yazıyordu. Aristoteles'den fazlasıyla etkilenmiş olan kilise ise insanın yeryüzünü doldurup onu egemenliği altına alması gerektiğini söylüyordu. 17. yüzyılda Britanyalı filozof Francis Bacon "Dünya insan için yaratılmıştır." diye ilan etmişti, Rene Descartes ise hayvanların birer ruhsuz otomat olduklarını ve bu yüzden insanlardan aşağı türler olduklarını söylemişti. 18. yüzyılda, insanoğlunun doğayı işleyerek daha iyi hale getireceği düşüncesi hakimdi ve "ilerleme" kutsal bir sözdü. Yenidünya fethedilmesi ve kontrol altına alınması gereken yaban bir dünyaydı.

Humboldt işte tam da böylesine bir dönemde insanoğlunun doğaya yaklaşımında hâkim olan insan merkezli bakış açısını reddediyordu. Ona göre insanlar doğayı kafalarına göre değiştiremezdi. "İnsan ancak doğaya göre hareket edip onun yasalarını anlayarak güçlerini kendi kullanımı için temellük edebilir." diye yazıyordu. Aynı zamanda

“İnsanoğlunun çevreyi yok edecek gücü var ve bunun sonuçları yıkıcı olabilir.” diye de uyarıyordu.⁷

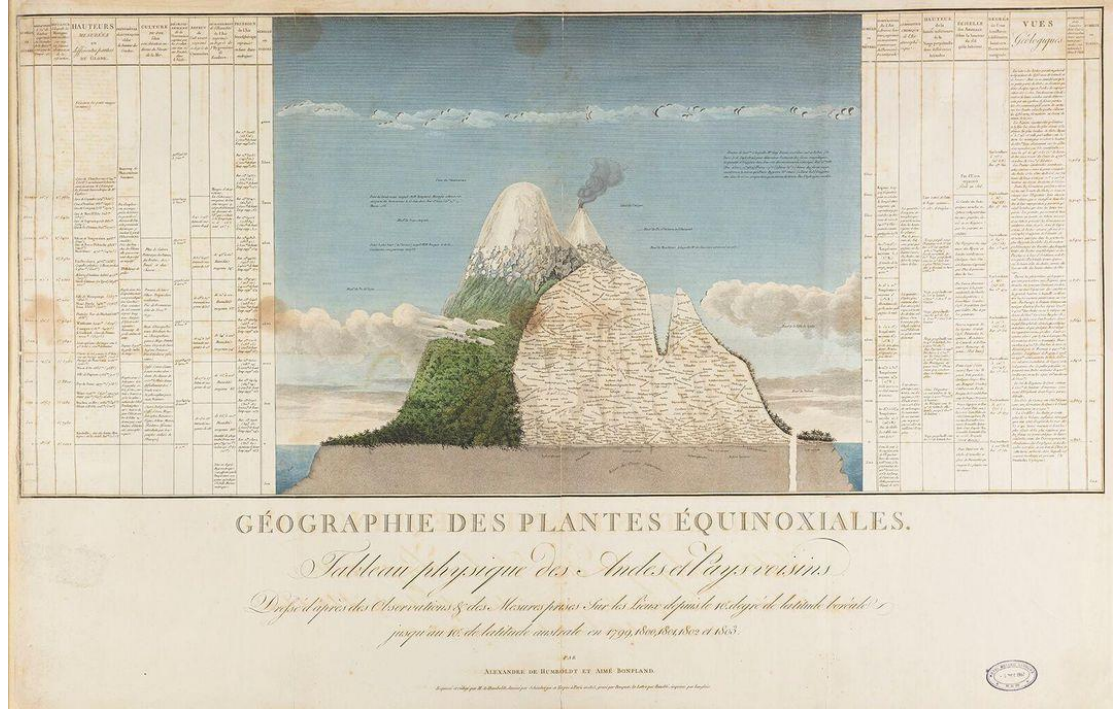
Dönemin insan merkezli, statik ve profesyonelleşmiş (dallara ayrılmış) paradigmasına karşı tam tersi bir tutum izleyen Humboldt’un görüşleri 5 yıl sürecek olan Amerika seyahati sırasında gelişmeye başladı. Öyle ki Humboldt ailesinden kalan yüklü miktardaki mirası refah ve lüks için değil, kendisinin ve diğer bilim insanlarının finansmanı için harcamıştı.

Resim 4 ve 5: Humboldt'un Amerikalılar ve Rusya seyahati.

Humboldt'un Amerika ve Rusya seyahati

Humboldt Aragua Vadisi'ndeki Valencia Gölü'nde yaptığı gözlemlerle ilk kez insan kaynaklı iklim değişikliği fikrini geliştirdi. Humboldt'a göre göl civarına tarımsal arazi açmak amacıyla gerçekleştirilen orman tahribatı erozyon ve kuraklığa sebep olarak gölün su seviyesinin düşmesinde baş etmedi. Chimborazo Dağı'na tırmandıktan ve gerekli verileri topladıktan sonra Naturgemälde adını verdiği "Doğanın çizimi" anlamına gelen bütüncül ve organik doğa anlayışını biçimlendirmeye başladı.⁸ Naturgemälde bu dönemde yapılan çalışmalardan farklı olarak sadece toplanan verilerin bir derlemesi değildi. Tüm bu verilerin birbirleriyle karşılaştırmaları ve ilişkilerini içeren bütünsel bir çalışmaydı. Günümüzde kanıksamış olduğumuz bu düşünce yani canlı ve cansız etmenlerin iç içe olarak sürekli birbirlerini etkilemeleri fikri bu dönem için düşünülemez durumdaydı.

Resim 6: Humboldt'un ilk Naturgemälde taslağı. (Chimborazo yanardağı ve farklı yüksekliklerdeki bitki türleri)

Rusya seyahatinden sonra ise Magnum Opusu⁹ olacak olan *Cosmos* üzerinde çalışmaya başladı. Kendi deyimiyle bu tüm maddi dünyayı tek bir eserde temsil etme çalışmasıydı. Hayatı boyunca yazdığı onca eser ve desteklediği sayısız bilimsel, sanatsal proje ile döneminin en etkili ve tanınan Hezarfeni¹⁰ oldu. Humboldt'un ismi sayısız yere ve

türe verildi.¹¹ Napolyon'dan sonra en ünlü adam ve bilimlerin Shakespear'i olarak anıldı. Bize modern doğa kavramını verdi ve kendinden sonra gelen sayısız ismi etkiledi.

Humboldt'un etkisi

Charles Lyell, *Principles of Geology*'nin temel argümanını¹² oluştururken Humboldt'un izotermeler üzerine yazdığı makaleden etkilenmişti. Darwin meşhur evrim teorisini geliştirirken hem Lyell'den etkilenmiş hem de Humboldt'un işaret ettiği göç ve izalasyon kavramlarını kullanmıştı. Bunun yanı sıra Darwin'i Beagle seyahatine teşvik eden en büyük şey Humboldt'un kişisel anlatısıydı. Bolivar'ın "Yeni dünyanın kâşifi" diye adlandırdığı Humboldt, sömürgecilik, kölelik ve doğa tahribatı karşıtı görüşleriyle Bolivar'ın düşüncelerinin şekillenmesinde yardımcı oldu. Ernst Haeckel, ekoloji kavramını geliştirirken şüphesiz Humboldt'dan esinlenmişti. Son olarak günümüzde oldukça ses getiren ve dünyayı adeta nefes alıp veren bir canlı olarak ele alan James Lovelock'un Gaia teorisinde kadar Humboldt'un doğrudan ve dolaylı izlerini görmek mümkündür.

Humboldt'u tanımak, tanıtmak ve onu bilim panteonunda hak ettiği yere yeniden koymak, doğanın bir parçası olan ve onun ihtişamı karşısında kendisini büyülenmiş gibi hissetmekten alıkoymayan bizlerin görevidir.

Eğer Humboldt hakkında daha fazlasını öğrenmek isterseniz bu metne kaynak olan Andrea Wulf'un 2017'de Türkçeye çevrilen ve okurken adeta bir David Attenborough belgeselindeymiş gibi hissettiren, heyecan verici ve çok titiz şekilde hazırlanmış olan Humboldt biyografisine bir göz atmanızı öneririm.

Resim 7: Andrea Wulf'un Alexander Von Humboldt biyografisinin kapađı.

Kaynakça:

Arslan, A., (2006). İlkçağ Felsefe Tarihi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul, 1. Baskı. ss. 193-4 ss. 208-9

Wulf, A., (2015). Doğanın Keşfi. Ayrıntı Yayınları. Çeviren. Emrullah Ataseven, İstanbul, 2. Baskı.

Darwin, C.,(2011). Türlerin Kökeni. Evrensel Yayın. Çeviren. Öner Ünalın, İstanbul, 2. Baskı. ss. 283

Lovelock, J.,(2017). Gaia: Dünyadaki Yaşama Yeni Bir Bakış. Alfa Yayınları. Çeviren. Ozan Karakaş, İstanbul, 2. Baskı. ss. 7-22